

XIII. Yüzyılda Eyyûbiler, Memlûkler ve Latin Doğu*

R. Stephen HUMPREYS

Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Mustafa KILIÇ**

Müslüman yöneticiler ve güney batı Asya halkları arasında, kendi aralarında yaşayan (protoemperyalist veya kâfir gibi betimlemeleri bulunan) Haçlılara karşı koyma ve onları defetme miti başlangıçtan beri mevcuttu. Fakat bu inanış ciddi âlimler tarafından uzunca bir süreden beri kabul görmemektedir. 1950'li yılların ortalarında Claude Cahen, Hamilton Gibb'in makaleler serisi, Haçlılara yönelik tutarlı politik ve ideolojik bir karşı çıkmayı, yükselen gücü ile Nureddin'in (1146-1174) ve ondan daha yoğun bir şekilde Salahaddin'in (1169-1193) tavırlarında görebileceğimizi ortaya koymaktadır. Haçlıların, Suriye-Filistin bölgesinde hüküm sürdükleri iki asrın tamamını kapsayan bir sürecin daha net bir tanımı, ilk defa Emanuel Sivan'ın *L'İslam et la Croisade* adlı mükemmel monografisinde yapıldı. Sivan da Haçlılardan önceki dönemde İslamî bilinç içinde Kudüs'ün kutsallığını daha az göstermiş ve ciddi zafiyet ortamından kaynaklanan yabancı tehdidine karşı mücadele etmek mecburiyetinde olan Suriye'nin Selçuklu emirlerinin ve son

* Kaliforniya Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof.Dr. R. Stephen Humphreys'in bu makalesi "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenth Century" adı altında 1998 yılında *Mamluk Studies Review* dergisinin II. cildinde yayınlanmıştır. Makalede Eyyûbi ve Memlûk devletleri ile Haçlıların siyasi münasebetleri ve bunlara etki eden amillerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Konuyla ilgili çalışmaların tanıtımı ve eleştirisi ile başlayan makalede yazar Eyyûbiler ve Memlûkler'in Haçlılarla münasebetlerini cihat fikri üzerinde ortaya koyarken her iki tarafında elde ettiği sonuçların arka planını irdelemiştir. Eyyûbilerle ilgili süreçte kazanılan başarılar ve Eyyûbilerin devlet yapılarına değinilmiş ve ileriki dönemlerde devletin arz ettiği durum üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Her iki tarafı da tarafsız bir şekilde eleştirmeye çalışan yazar Memlukler konusunda da aynı tutumunu sürdürmüştür. Eyyûbiler ve Memlûklerin Haçlı dünyası ile münasebetleri temelinde, Moğollar, Anadolu Selçukluları ve Papalığın da sürece etkilerini anlatmıştır. (çev.)

** Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi - Sivas (kilicm@hotmail.com).

dönem Fatimîlerinin askerî gayretlerinin hakkını verememiştir. Fakat dengeli olarak, onun yaptığı açıklamalar "Haçlılar-Karşıtları" konusuna en iyi bir giriş olarak durmaktadır.¹

Sivan'ın önemli katkılarına rağmen, 1193 yılında Salahaddin'in ölümünden sonra Suriye ve Mısır'ın Müslüman yöneticileri ile Haçlı devletleri arasındaki ilişkiler hala bir bilmece olarak durmaktadır. Fakat geçen son otuz yıl içerisinde, XIII. yy Doğu Akdeniz dünyası üzerinde yapılan önemli çalışmalara sahip olduk. Bunlar, Jonathan Riley Smith'in iki büyük çalışması ile başladı ve şimdi ise Peter Edbury'nin Kıbrıs Haçlıları, Peter Holt'un Haçlı-Memluk Diplomasisi, Peter Jackson'ın XIII. yy ortaları Haçlıları ve Moğol İstilasası ve Peter Thorau ve Reuven Amitai-Preiss'in Sultan Baybars'ın saltanatı üzerindeki çalışmalarıdır. Hep birlikte bu çalışmalar çok önemli noktalar için anahtar yayın özelliği taşımaktadır ve onların nasıl çözüleceği konusunda fikir beyan etmektedirler.²

Bu dönem üzerinde çalışanlarca bilinen bir sorun kabaca Salahaddin'in (uzun zamandır planladığı veya bir talih sonucu) Suriye Haçlı devletlerini darmadağın etmesidir. Arslan yürekli Richard'ın sert ve amansız gayretlerinden sonra bile, Haçlılar sahilde yalnızca birkaç limanı ellerinde tutmuşlardır ki bölgenin hinterlandı on milden fazla değildi. Suriye'nin Fransız baronlarının kuvvetleri 1187-88 yılında parçalanmıştı ve aşırı derecede insan ka-

¹ H. A. R. Gibb, "The Achievement of Saladin", *Bulletin of the John Rylands Library* 35 (1952-53): bu çalışma *Studies on the Civilization of Islam*'da yeniden yayımlandı, edit. Stanford J. Shaw ve William R. Polk, (London, 1962), 89-107; a.g.m., "The Career of Nur al-Din" *A History of the Crusades*, edit. Kenneth M. Setton, (Madison, 1955-89), I, 513-27 (özellikle 514-16); a.g.m., "The Rise of Saladin", *a.g.y.*, 563-89. Gibb'in Salahaddin'i aşırı şekilde övmesi onun siyasi dirayetini örtmeye götürmemeli. Claude Cahen, "L'Islam et la Croisade", *Relazione del X Congresso internazionale dei scienze storiche, Roma, 1995; Storia del medio evo*, (Florence, 1955), 625-35; Emmanuel Sivan, *L'Islam et la Croisade: Idéologie et propagande dans les réactions musulmanes aux Croisades*, (Paris, 1968).

² Jonathan Riley-Smith, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, ca. 1050-1310*, London, 1967; a.g.m., *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, (London, 1973). Riley-Smith'in son yayınlarının çoğu Haçlıların ilk dönemleri özellikle seferin yapısı ve katılanları yönlendiren etkenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Peter W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374*, (Cambridge, 1991). Peter Jackson, "The Crisis in the Holy Land in 1260", *English Historical Review* 95 (1980): 481-513; a.g.m., "The End of the Hohenstaufen Rule in Syria", *Bulletin of the Institute of Historical Research* 59 (1986), 20-36; a.g.m., "The Crusades of 1239-41 and Their Aftermath", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 50 (1987), 32-60. Peter M. Holt, *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290): Treaties of Baybars and Qalâwûn with Christian Rulers*, (Leiden, 1995). Peter Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, çev. Peter M. Holt, (London, 1992). Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhânid War, 1260-1281*, (Cambridge, 1995)

yıplarından başka Kudûs Krallığının askeri gücünü -çok farklı karakterlerde olsalar da Salahaddin'in topladığı askeri güce hemen hemen eşit- fazlasıyla desteklemek için onlara imkân veren topraklarından da mahrum kalmışlardı. Bununla birlikte zayıf Antakya Prinkepsliği de dâhil Haçlı Devletleri o sırada hayatta idiler ve sonraki yüzyıl için gelişme gösterdiler.³ Onlar açıkçası XII. yy'dan daha fazla başarılı idiler. Sonunda, özellikle Güney Lübnan ve Celile bölgesindeki toprak parçalarının önemli bir kısmı, yeniden ele geçirildi ve kuvvetlendirildi; 1229-1244 yılları arasında fazlasıyla şarta bağlı ve zayıf bir yapıda da olsa Kudûs, 14 yıl boyunca Latin kontrolüne geri döndü. Onlar bunu nasıl yaptılar?

Cevabın bir kısmı kesinlikle şudur ki; Haçlılar bizim zannettiğimizden daha az kırılğan bir durumda idiler. Bir kısım bilginler özellikle Prof.Riley Smith bu ülkelerin hala sahip oldukları iki anahtar kaynağın altını çizmektedir:

1-Gelirini hediyelerden ve Avrupa'daki geniş arazilerinden karşılayan askeri birliklerin pozitif rolü, onlara Suriye'de bulunan çok sayıdaki kalelerde garnizon kurmaya ve hatta yenilerini savunma imkânı verdi.

2- Özellikle Akkâ, aynı zamanda Sur, Beyrut ve Antakya gibi merkezler dâhil olmak üzere Doğu Akdeniz'de gelişen ticaretten elde edilen gelirler, çoğunlukla 12. yy'da rastlanan tarıma dayalı kira ve vergilerin yerini almıştır.

Bu iki nokta açıkça göstermektedir ki Suriye Haçlı devletlerinin gelişmesi daha çok Batı Avrupa'nın parlaması sebebiyle olmuştur, daha doğrusu Avrupa'nın yeni zenginliğinin bir kısmı onları ayakta tutmak için transfer edilmiştir. Akkâ'nın, Pisa, Cenova ve Venedik'in filizlenen ticaretine şüphe götürmeyen katkısına rağmen Haçlı devletlerinin bu ticaretten elde ettikleri kazançların onlara (Pisa, Cenova ve Venedik devletlerine) sağladıkları katkıdan daha fazla olduğunu düşünmek mümkündür.

Kendilerinden önceki çağdan daha çok sayıda ve daha iyi organize olmuş olan XIII. yy Haçlı seferlerine baktığımızda bu düşünceler daha kuvvet kazanmaktadır. Gerçekten Kudûs'ün yeniden ele geçirilmesi ve Latin Krallığının güvenliği bütün bir yüzyıl boyunca Papalığın başlıca ilgi odağı olmuştur. Dimyat'ı hedef alan iki önemli Haçlı seferlerinden (1217-1221 arasında gerçekleşen beşinci Haçlı seferi ve 1249-1254 arasında St. Louis'in yaptığı Haçlı seferi) ayrı

³ Bu nokta Riley-Smith tarafından *The Feudal Nobility* adlı eserde tartışılmaktadır. Fakat bu konuyla ilgili deliller Wilhelm Heyd tarafından *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, çev. Furcy Reynaud, II. (Leipzig, 1885-86)'da sunulmuştur.

olarak, kutsal toprak üzerine odaklanan daha küçük birçok sefer düzenlenmiştir. Bu sonuncular ironik bir şekilde iki büyük seferden daha büyük bir başarı kazanmıştır. Hatta yeni Haçlı seferleri mevcut Haçlı Devletlerine yardım etmekten çok sıkıntıya sebep oldu, onlar devamlı olarak tehdit oluşturmuyorlardı ve Müslüman bir yönetici politikalarını tasarlariken bunu sürekli olarak aklında tutmak zorundaydı. 1221 ve 1250 yıllarının muhteşem zaferleri bile Müslüman askeri gücünün cesaret ve yiğitliğinden çok gerçekte Haçlıların hatalarının bir hediyesi olmuştur.

Haçlıların durumundaki bu askeri gücün unsurları bile hala, onların yapısal parçalanma ve (özellikle 1210'dan sonra) zayıf yöneticiliğin kuşattığı Suriye'de Frank egemenliğinin dayanaklılığını açıklayamaz. Bu, özellikle onların askeri kaynaklarının çoğunu yok eden ve kendi aralarındaki politik bağların son izlerinin de çözülmesine yol açan 1244 el-Harbiye savaşı⁴ felaketinden sonra belirginleşen bir durumdur. Bütün bu şartlara rağmen Franklar neredeyse yarım yüzyıl kadar hayatta kalmayı başarmışlardır. Müslümanlar bölge avantajı kuvvetini açıkça ellerinde tuttular, onlar neredeyse her an yapmak istedikleri kâfirleri yok etme işini başarmak zorundaydılar. Fakat bu durumun aksine Müslümanlar, Frankları kovma değil onların bölgede kalmalarını daha da uzatma ve onların dostlukları ve ekonomik yapıları içerisinde gerçekten iş birliği yoluna gittiler.

Bugüne kadar hepimiz Müslüman-Haçlı münasebetlerini ideolojik açıdan yorumlamaya şartlandırılmışız. Daha fazla bilgiye sahip olduğumuz konularda bile gerçekten yapılanları ideolojilerin kuralcı kriterleriyle ölçmekten kendimizi alamıyoruz. Böylece biz ve öteki arasındaki kaçınılmaz farklarla biraz kontrolden çıkıyoruz. Bu ihtara rağmen, her iki tarafın hedeflerine ulaşmak için izledikleri yolları, sahip olduklarını söyledikleri değerlerle karşılaştırmak öğretici olacaktır. Bunu yaptığımız zaman, ilginç bir sonuç elde ederiz. Genel olarak konuşmak gerekirse Suriye Frankları, normal şartlarda ve sadece maddi çıkarları söz konusu olduğunda yapmaktan geri duracakları şeyleri, Haçlı seferlerinin ve kutsal savaşın ideallerinin etkisiyle yapmışlardı. Diğer taraftan XIII. yy boyunca Müslümanlar yalnızca askeri, ekonomik ve jeopolitik somut birçok zorunluluk nedeniyle ortaya çıkan politikalarını meşru kılmak için açıkça cihad

⁴ Suriye bölgesini kontrol altına almak isteyen Eyyubi Meliki Salih Necmeddin Eyyub Harezmlilerin desteğini kazandı. Salih Necmeddin'in bu düşüncesine muhalif olan Eyyubi hanedanından Halep sahibi Salahaddin Yusuf, Humus sahibi Mansur İbrahim ve Dimaşk sahibi Salih İsmail Haçlılarla anlaşma yoluna gittiler. Salih İsmail kendilerini desteklemeleri karşılığında Kudüs, Trablus ve Askalan'ı Haçlılara vermeyi taahhüt etti. Ancak oluşan bu Eyyubi Haçlı cephesi Salih Necmeddin tarafından 1244 yılında büyük bir hezimete uğradı. (çev.)

idealine sarılmışlardır. Bu da söz konusu yaklaşımın ikiyüzlü olduğu anlamına gelmez. Fakat cihad kavramı çeşitli amaçlar için sağa sola çekilebilen fazlaca esnek bir kavramdır. XIII. yy Müslüman yöneticileri için değerlerle çıkarların birlikte örtüştüğu mutlu ve oldukça nadir bir dönem söz konusu idi. Bu makalenin dengesi içinde yapmaya çalıştığımız şey, 1193 ve 1291 yılları arasında Haçlı devletlerine karşı sürdürölen Müslüman politikalarını kararsız ve değişken yapan öncelikleri araştırmaktır.

Politika yalnızca politik kurumlar içinde oluşturulabilir ve yine onlar yoluyla uygulanabilir. Böylece bu dönem boyunca Mısır ve Suriye'nin çok farklı iki idari yapıda (az veya çok) idare edildiğine dikkat ederek başlamalıyız: Biri, 1170 ve 1180'lerde Salahaddin ve onun akrabaları tarafından kurulan Eyyûbî Birleşik Devletleri, diğer 1250'de Mısır'ın son Eyyûbî hükümdarını suikastla öldüren saray muhafızları tarafından kurulan Memlûk Sultanlığı. Bu iki yapı, resmî ideolojileri, malî yönetimleri, tamamı olmasa da temel askerî kurumlarının birçoğu itibariyle ortak özelliklere sahipti. Fakat çok fazla konuşulmayan daha derin düzeyde, siyasî yönetimi ve kurallarını şekillendiren değerler, tavırlar ve inançlar temelde birbirinden farklıydı.⁵ İdarî yapıdaki bu değişikliklerin politikadaki değişikliklere ne derece izin verdiği veya vermediği sorusunu sormak zorundayız. Eyyûbîlerden Memlûklere kadar Müslümanların, Haçlılara karşı olan politikasındaki değişimi zorunlu bir değişiklik olarak kabul edemeyiz, ama gayet tabii bu değişimin ihtimal dâhilinde olduğunu da göz ardı edemeyiz.

⁵ Claude Cahen, "Ayyubids", *The Encyclopaedia of Islam*, 2. baskı, I, 1796-1807. R. Stehen Humphreys, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus, 1193-1260*, (Albany, 1977). İlk dönem Memluk yönetimi(1250 den 1310) konusunda geniş ve modern çalışmalar bulunmamaktadır. Bununla birlikte Robert W. Irwin'in *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382*, (Carbondale, 1986) adlı kısa incelemesi konuya iyi bir giriş niteliğindedir. Kısa bilgiler elde etmek için bak., Peter M. Holt, "Mamluks", *EI2*, VI, 321-331; ve R. Stephen Humphreys, "Mamluk Dynasty" *Dictionary of Middle Ages*, (New York, 1982-89), 8: 70-78. Bu iki rejim arasındaki ilişkiler üzerindeki düşünceler tümüyle David Ayalon'un hacimli yayınlarında bulunmaktadır; bak. Özellikle onun "Aspects of the Mamluk Phenomenon: Ayyubids, Kurds, and Turks", *Der Islam* 54, no.1 (1977), 1-32; a.g.m., "From Ayyubids and Mamluks", *Revue des études islamiques* 49, no.1 (1981): 43-57. Ayalon, Eyyubi ve Memluk siyasi ve askeri rejiminin temel karakteristiği üzerinde durur. Her zaman olduğu gibi onun tartışmaları aydınlatıcı ve zengin dokümanlara dayanmaktadır; onun tenkitlerine rağmen ben hala "The Emergence of the Mamluk Army", *Studia Islamica* 45 (1977), 67-99 ve 46 (1977), 147-182 deki ifade ettiğim asıl sonuçlara bağlılığımı sürdürmekteyim. İlk dönem Memlukleri hakkında yapılan son değerlendirmeler, önemli noktalarda Ayalon'dan ayrılan Amalai Levanoni tarafından *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of al-Nasir Muhammad Ibn Qalawun, 1310-1341*, (Leiden, 1995) adlı eserde verilmektedir.

Aslında rejim içindeki değişiklikten ayrı olarak Eyyûbîler ve erken dönem Memlûkleri kendilerini çok farklı uluslar arası bir muhit içerisinde faaliyette buldular. Eyyûbîler mevcudiyetlerinin önemli bir kısmında Güney batı Asya'daki komşularından ciddi tehditle karşılaşmadılar, Haçlılar, görünüşte tek tehlikeli harici sorun idi.⁶ Memlûkler doğu ve kuzey sınırlarında bulunan, çok güçlü ve aşırı düşmanca bir tavır içinde olan, Moğollarla mücadele etmek zorundaydı. İlhanlılar -biz öyle isimlendiriyoruz- İran, Irak, Cezire ve Anadolu'nun insan gücünü ve maliyesini sömürüyor ve bu listeye Suriye'yi (ve belki sonunda Mısır'ı) eklemek için bir takım gayretler sarf ediyorlardı. Diğer taraftan 1254 yılında IX. Lui'nin zaferinden sonra yeni bir Haçlı tehdidi oldukça uzaklaşmıştı. Açıkçası kimse bunu hakikat olarak görmedi ve Memlûkler her zaman deniz ötesinden gelecek bir saldırıya karşı koymak için hazırlıklı olmak zorundaydı. Onlar için böyle bir durum olmadı, aslında Müslümanlar Suriye'deki Haçlı devletlerine karşı saldırıya geçebilirlerdi.

Zihindeki bu genel noktalar bizim iki sorumuzdan ilkinе dönmemize izin vermektedir. Eyyûbî ve Memlûk politik sisteminin özellikleri, onların Suriye Haçlılarına yönelik politikalarını nasıl etkiledi?

Eyyûbî hâkimiyeti birleşmiş ve merkezileşmiş devletin bir türünü temsil etmiyordu; devlet daha çok özerk meliklerin veya aile üyelerinin birliği idi (en azından melikler özerk olmak için oldukça istekliydiler). Bu hâkimiyet alanlarının her biri, genellikle açık ve düzenli bir veraset sistemi içerisinde Salahiddin'in babası Eyyûb veya amcası Şirkuh'dan gelen sülale ağacına mensup soylu melikler tarafından yönetilmekteydi. 1193-1250 arasındaki altı on yıllık dönemde altı büyük meliklik (Mısır, Dımaşk, Hıms, Hama, Halep, Cezire-Ermeniyе) vardı ve her biri bölgesel hâkim soyun küçük üyesi tarafından yönetilen uydu melikliklerin bir veya bir kaç üzerinde hakimiyet iddia edebilirdi.

Birliğin içerisinde bulunan melikler arasında genel anlamda birleşmeyi sağlamak için hiçbir resmi idari yapı mevcut değildi. Hanedan üyeleri arasında böyle bir birleşme düşüncesine, yaygın soy bilinci ile ulaşılabilmiş, bu durum (çok kuvvetli olmasa da) evlilik bağı ile kuvvetlendirilebilmiştir. Buna ek olarak bütün melikler genellikle Mısır'ı yöneten, Eyyûbî hanedanının (al-bayt al-Ayyubî, banû Ayyûb) yaşlı üyesine, sadakat ve kişisel saygı borçludur. Yaşlı

⁶ Açıkça ifade etmek gerekirse, iki kötü zaman dilimi vardır: 1218 yılında, Haçlıların Dimyat'ı ele geçirmek için yaptıkları kritik muhasara anında Anadolu Selçukluları tarafından Kuzey Suriye'nin istilası ve 1225-1226 ve 1228-1230 yılları arasında savaş kahramanı devleti olmayan Celaleddin Mengüberti tarafından Ermeniyе ve Cezire bölgesine saldırı. Tehditler onlara görüldüğü zaman, bu iki tehlike de Eyyubilerin çok hızlı karşı saldırıları ile önlenmiştir.

melik diğer melikler içerisinde alışılmış olarak tahta vekâlet etme hakkına sahipti ve her hangi bir melike dışardan gelecek bir saldırıya karşı da ona yardım etmesi kendisinden beklenirdi. Bununla beraber bu kırılğan zorunluluk ve saygı ortamı ancak şu bir kaç durumda, gerçek politik sonuçlara sahipti: Birincisi her toprak sahibi melikin, mevcut konumunu ve gelecekle ilgili ümitlerini ailenin başı Salahaddin ve ondan sonraki kardeşi Adil'e borçlu olması, ikincisi aile reisinin, en önemli toprak sahibi meliklerin babası olduğunda ve bu pozisyonunu aile içinde diğerlerine hâkim olmak amacıyla kullanmasıdır. (Neyse ki Eyyûbîler baba katili olmamışlardır). Eğer birliğin isimsel başı, sadece toprak sahibi meliklerin en yaşlı kardeş veya yeğeni olmak gibi kötü bir şansa sahipse, otoritesine yalnızca biraz saygı gösterilmesini, hile veya savaş yoluyla yerine getirebilirdi. Bu seçenekler Adil'in oğlu ve Cezire ve Dımaşk prenslerinin kardeşi el-Kamil tarafından açıkça kullanıldı.

Bu tür siyasi düzenlemeler, 10-15. yüzyıl arasında Nil'den Mâverâünnehir bölgesine kadar çok yaygındı. Açıkça görüleceği gibi bunlar doğal olarak istikrarsızdı. Biz Eyyûbî hanedanının da birçok oluşum gibi iki veya üç nesil sonra küçük parçalar halinde şehir devletlerine ayrılmasını beklerdik. Aksine 1237-1245 arasındaki dâhili mücadeleler serisi esnasında hanedan büyük ve nispeten merkezileşmiş iki kola ayrıldı. Mısır, Filistin ve Dımaşk, başkenti Kahire'de merkezî bir rejim ve birlik kuran Salih Eyyûb (1240-1249) tarafından yönetildi, Salih'in yönetiminde bütün bölgesel yönetimler, onun yakın çevresinden ve kendisine bağlılık gösteren memlûk veya hür doğmuş emirlere verildi ve bunlar bu görevleri onun isteğine göre yerine getirdiler. Bu rejim yapısı içerisinde Salih, Memlûk Sultanlığı için bir model oluşturdu. Ölümünden sonraki karışıklık bu modelin on yıldan fazla bir süre zarfında bilinçli ve etkili bir şekilde yayılmasını engellemiştir. Fakat sonunda 1260 yılında Baybars iktidarı yakaladığı zaman başlangıçtan itibaren efendisi Salih Eyyûb'un uygulamalarını takip edeceğini ilan etti.⁷

Kuzey Suriye'de 1237-1245 tarihlerindeki sıkıntılar Halep merkezli ve Salahaddin'in torunu tarafından yönetilen bir devleti ortaya çıkardı. Bu yapı, rakip Salih Eyyûb'un rejiminden daha gevşek bir şekilde kuruldu, bu yüzden hala eski toprak ve konfederatif rejime dayanıyordu. Fakat şimdi toprak sahibi melikler maziden daha fazla dikkatle murakabe ediliyorlardı. Halep'in yeniden yapılandırılmış Eyyûbî idaresi, Mısır'da 1250 yılındaki Memlûk darbesine kadar hayatta kaldı ve gelecek on yıl için Dımaşk ve Filistin bölgesini işgal

⁷ David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan: A Re-examination ", *SI* 36 (1972), 156-158. Bak. Humphreys, "Emergence of the Mamluk Army", 154-155.

etti. Fakat hiçbir geleceği yoktu ve 1259-1260 Moğol seli önünde süpürüldü.

Eyyûbî politik sisteminin Müslüman-Haçlı ilişkilerine etkileri nelerdir? Bana göre düşünülmesi gereken iki ana nokta vardır.

Birincisi Eyyûbî birliği içerisindeki her yönetim birimi kendi menfaatlerini koruma ve kendi sınırları üzerinde Haçlılarla anlaşma yapma hakkına sahiptir. Kâfirler karşısında dayanışma zor bir idealdi ve elbette bir hakikat değildi. Böylece Halep'in Kilikya Ermenileri ile devamlı araları bozuktu ve birliğin başı yalnızca bir defa (1207 yılında) müdahalede bulundu. Kahire veya bir başka yerle ilişkisi olmamakla birlikte Halep yine de Venedik ile dört ticaret anlaşması imzaladı. Aynı şekilde Hıms, Halep'in Hısnu'l-Ekrad⁸ Hospitalier Şövalyeleri⁹ ile sürekli çarpışmalarında biraz yardımda bulundu. Dimaşk ve Kahire aynı komşuya sahiptiler (Kudüs Haçlı Krallığı) ve yeni Haçlı seferlerinden aynı derecede etkilenmişler, fakat 1227 yılından itibaren her hangi bir muhalefet cephesinin devamlı olarak karşısında yer almışlardır. Her hangi birine yönelik Haçlı tehdidi, diğeri için bir fırsat olabiliyordu.

İkinci olarak Haçlılar, 1244 yılındaki el-Harbiye savaşına kadar hala hatırı sayılır bir askeri güç oldukları için (gerçi bir an isteksiz olsalar da) onlar kaçınılmaz olarak Eyyûbî meliklerinin öldürücü kavgalarının içine sürüklendiler. Onların katılımlarının bir bedeli vardı ve tabii ki geçici olsa da onların yardımını isteyen Eyyûbî meliklerinden önemli avantajlar sağladılar. Belki de en önemlisi 1240 yılının başında yeğeni Salih Eyyûb ile yaptığı mücadele sırasında

⁸ Lazkiye'nin doğusunda Ensâriye dağlarının güneyinde bulunan kale. XI. yy'da Halep hakimi Şibluddevle Trablusşam yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla kaleye bazı kürt guruplarını yerleştirdi. Haçlı seferleri esnasında 1144 yılında kale (Hospitalier) Saint-Jean Şövalyelerine teslim edildi. Memluk Sultanı Baybars kaleyi 1271 yılında ele geçirdi. (çev).

⁹ Aslında bir hayır kuruluşu olan bu tarikat XI.yüzyılın sonlarına doğru Amalfili İtalyan tacirler tarafından Müslümanlardan alınan özel izinle Kudüs'te, şehre gelecek yoksul ve hasta hacı adaylarına yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Hugues de Payns Templier Şövalyeleri tarikatını kurarken Raymond de Puy de Hospitalier'i şövalye tarikatına dönüştürmüş ve bu tarihten sonra Saint Jean Şövalyeleri (daha sonra Rodos ve Malta Şövalyeleri) adıyla anılır olmuştur. Devletin resmi siyasetinden bağımsız hareket eden ve kendilerini sadece Papa'ya karşı sorumlu sayan bu tarikatlara mensup şövalyelerin sayısı 2000 civarında idi ve Haçlıların çirkindek gücü olan en çetin suvarileri meydana getiriyorlardı. Hospitalier Şövalyelerinin alameti zırhlarının üstüne giydikleri uzun mantolara işlenmiş beyaz haçtır. Bu şövalyeler önceleri Kudüs'ü sahile bağlayan "hacılaryolu"nu korumakla işe başlamışlar daha sonra bütün Haçlı seferlerine katılmışlar Müslümanların Endülüs'ten çıkarılmasında ve Haçlıların denizlerdeki harekâtında da görev almışlardır. Hısnu'l-Ekrad, Arka, Merkab, Sahyun, Kevkeb ve Beyt-i Cibrin kalelerine sahip olan Hospitalier Şövalyelerinin Ortadoğu'daki varlıkları Kalavun'un 25 Mayıs 1285'te son kale olan Merkab'î almasıyla sona erdi. (çev.).

Salih İsmail tarafından verilen bir dizi imtiyaz idi. Bunlar yarım yüzyıl önce Salahaddin'e terkedilen Celile ve Kuzey Lübnan'daki kaleleri restore ettiler ve Haçlılar 1265 yılındaki Baybars seferine kadar bu yerleri ellerinde tuttular. el-Kâmil'in 1229 yılında Kudüs'ü on yıllığına imparator Frederik II'ye teslim etmesini sağlayan anlaşmanın çağdaşları için çok edici olması şüphesizdir. Gerçekten bu delil tabii olarak İmparator'un uzun zamandır söz verdiği ve sık sık ertelediği haçlı seferi için asker toplamaya başlamasından üç yıl önce el-Kamil tarafından bizzat II. Frederik ile görüşmelerin başlatıldığını ortaya koymaktadır. Tam bu zamanda el-Kâmil, rahat vermeyen kardeşi Dimaşk sahibi el-Muazzam'a karşı II. Frederik'in yardım etmesi halinde Kudüs'ü Haçlılara verebileceğini belirtmiştir.

Yığılmış önemli sorunlar ve dâhili anlamda görülmemiş birleşme eğilimleri bir anda Eyyûbîleri Haçlılara karşı birlikte hareket etmeye yöneltti. En şiddetli tecrübe Dimyat kuşatmasının kritik bir anında el-Âdil'in 1218 yazında ölmesi ile meydana geldi. Onun en büyük oğlu ve halefi el-Kâmil aktif yardım elde etmeyi ve Dimaşk ve Cezire'yi yöneten kardeşleriyle yakın ilişki içinde olmayı 1221 yılında Haçlıların yenilgisine kadar sürdürebildi. Bu durum, asla tekrarlanmadı ve nasıl bir kerede meydana gelmiştir sorusunu sormaya değerdir. Bu soruya verilecek cevap delile dayanmaktan ziyade bir yorum meselesidir fakat ben şu düşünceleri takip etmeyi öneririm. Birincisi herkese malumdur ki 1218 yazı, Eyyûbî yönetiminin kolayca yıkılmasına sebep olacak kadar büyük krizleri ifade etmektedir. İkincisi el-Kâmil kendi topraklarını savunuyordu ve onun Mısır deltasındaki orduları her hangi bir Eyyûbî melikine tehdit teşkil etmiyordu. Sonuncusu üç kardeş karşılıklı olarak durumlarını test etme ihtiyacına veya fırsatına sahip değillerdi: her biri bir kaç yıldan beri kendi bölgelerinde güven içinde kalmaktaydılar ve yine her biri dirayetli babaları tarafından çok kısa süreliğine kontrol altında tutuldular. 1221 yılında geçen krizden sonra geleneksel rekabet yeterince hızlı bir şekilde ortaya çıktı.

Eyyûbî hanedanının siyasal yapısı, Salahaddin'in cihadı ile meşruiyet kazanan devletin içerisinde çok anormal gözükken kendini tutma ve anlaşma hevesini yeteri kadar açıklar. Fakat her şeyi izah edemez. Özellikle iki önemli noktada bize inceleme alanı sunmaktadır:

1-Bazen Eyyûbîler dış baskı veya iç düşmanlıkla zorlanmadıkları tavizleri verme konusunda acele etmişlerdir. El-Âdil 1198 ve 1204 yılındaki oldukça önemsiz Haçlı seferlerinde, Filistin sahilindeki bazı yerleri Haçlılar için restore etti. Yalnızca bir keresinde 1247 yılında onlar yoğun ve ciddi bir saldırıya geçtiler, Salih Eyyub'un ordusu kıyı şehri Askalan'la birlikte Doğu Celile'deki

Kevkeb ve Taberiye'yi yeniden ele geçirdi. Diğer taraftan Eyyûbî güçleri her zaman savunma pozisyonunda kaldılar.

2- Eyyûbîler Salahaddin'den miras aldıkları ve yönetimlerini sürdürebilmeleri için uymak zorunda oldukları cihad fikri ile kendi idarelerini nasıl bağdaştırabildiler?

Yukarıdakilerden ikincisi önemlidir. Sivan'ın (Elisef ve Max van Berchem gibi önceki bilginlerin izini takip ederek) gösterdiği gibi, cihad fikri XII ve XIII. yüzyılda karışık bir kavramdır. Bundan daha ötesi yabancı kâfirlere karşı dış savaş olduğu gibi, Dârul-İslâm içinde dalalet ve gevşeklîğe karşı da iç savaş vardır. Cihad yükümlülüğü sadece askerî seferler, ara sıra yapılan soruşturmalarda değil aynı zamanda medrese, hangâh ve diğer dini ve müspet öğrenim kurumlarında yapılan pozitif çalışmadır. Genel olarak şehirli eşraf ve din adamları için cihadın içerden görünen yüzü belki de çok daha önemli idi. Gerçekten Michael Chamberlain'ın çok yakında bize hatırlattığı gibi, onlar Haçlılar üzerine kazanılan her bir zaferden daha çok cihadın dış görünüşünden kazanç elde ettiler ki menfaat ve dinin mutlu beraberliği bu insanların iç duygularını inceleme gayretimizi engellemektedir.¹⁰

İç cihadı Salahaddin'in varisçileri mükemmel bir şekilde yerine getirdiler. Eyyûbî meliklerinin birçoğu dindar olmasa da, erkek ve kadınları dini ilimleri öğrendiler, şiir ve edebiyatta hüner kazandılar ve dini kurumların kurulmasında aşırı derecede cömert idiler. Yalnızca Dımaşk'ta, diğer alanlarda bir asırlık bir yönetimin yapabildiği kadar, altmış üç medrese inşa ettiler.¹¹ Onların resmi yazışma protokollerinde, Eyyûbî melikleri devamlı olarak unvan ve vasıflarını üç özellikle birleştirdiler: Allah'ın verdiği askerî zafer, dini eğitim, henedan adaleti. Zafer tabii ki yabancı kâfirlere karşı olduğu kadar mürted ve asilere karşı da kazanılırdı. el-Kâmil'in 1229 yılında Kudüs'ü Frederik II'ye teslim etmesi veya Salih İsmail'in 1240 yılında Akkâ Haçlıları ile askeri anlaşma yapmak için Celile'nin doğusunu değişmesi gibi bir kaç kötü davranış bazı ulema tarafından halka

¹⁰ Michael Chamberlain, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1190-1350*, (Cambridge, 1994), 51-66. Yine bak. Sivan, *L'Islam et la Croisade*, bölüm. 5; Nikita Elisséeff, *Nur al-Din: Un Grand prince de la Syrie musulmane aux temps des Croisades*, (Damascus, 1967), özellikle 3. bölüm. Van Berchem'in fikirleri onun *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, özellikle Kudüs üzerindeki üç cilt: *Mémoires publiés par les membres de l'Institut français d'archéologie orientale au Caire*, c. 43-45 (1920-1927)'de dağınık olarak bulunmaktadır.

¹¹ R. Stephen Humphreys, "Politics and Architectural Patronage in Ayyubid Damascus", *The Islamic World from Classical to Modern Times: Essays in Honor of Bernard Lewis*, edit. C. E. Bosworth (Princeton, 1989), 151-174; a.g.m., "Women as Patrons of Religious Architecture in Ayyubid Damascus", *Muqarnas* 11 (1994), 35-54.

şikâyet ateşini kıskırttı. Fakat Eyyûbîler askerî elit ve din adamları arasında meşruiyet krizine sebep olacak her hangi bir şeyi yapmadılar. 1250 hükümet darbesi çok farklı problemler içinde kökleşti. Kısaca Eyyûbîler cihad ideolojisini kendi politikalarına nasıl hizmet ettireceklerini bilmişlerdir, yine de bu durum yüzeysel düşünen için mantıksız olarak görünebilir.

Bununla beraber birinci noktanın -Eyyûbîlerin tipik ve gereksiz askeri çekingenlikleri- anlaşılması zordur. Yapmak zorunda kaldıkları zaman cesur ve inatçı oldukları için bu durum kesinlikle bir korkaklık değildir. Bu bilmecenin çözümü bence iki düzlemde yatmaktadır.

Birincisi kişisel çıkar. Eyyûbîler Suriye'de Haçlı ileri karakolları tarafından onlara getirilen ticarî fırsatlardan büyük kazanç elde ettiler. Bundan kolayca anlaşılmaktadır ki Yafa, Akkâ, Sur, Beyrut'tan zenginliğin büyük bir kısmı (önemli ölçüde gümüş) Dimaşk'a akmaya başladı. Benzer şekilde bu limanlar, Kızıl Deniz ve İran körfezi rotasıyla Mekke'ye gelen Hacılar vasıtasıyla, Dimaşk'a gelen malların başlıca çıkış kapısı idi. Suriye'nin büyük kasabaları kendi imalat ve ürünlerine sahiptiler ve Haçlı limanları bunlar için uygun çıkış imkânı sağlıyordu.

Şüphe yok ki İtalyan ve Katalan gemileri Müslümanların elinde bulunan bu yerleri ziyaret etmeye devam ediyorlardı fakat Suriye'nin Eyyûbî melikleri bu yerlerin Haçlıların elinde olsaydı nasıl daha fazla cazip olacaklarını düşünmüşlerdir. Bilindiği gibi Suriye Eyyûbîleri en azından deniz kaynağına sahip değillerdi. Bundan dolayı eğer Suriye-Filistin limanlarını tekrar ellerine geçirseylerdi, korsanlık veya yeniden işgal hareketlerine karşı koruma vasıtalarına sahip olmayacaklardı.

Haçlılarla ilgili Eyyûbîlerin gösterdiği ihtiyatın ikinci bir sebebi şüphesiz çok mecburi olmasıdır. Eyyûbîler üç defa yok olmanın eşiğine gelmişlerdir-Üçüncü Haçlı seferi, 1217-1221 Dimyat Haçlı seferi, 1249-1250 IX. Lui'nin seferi. 1189-1191 yılında Akkâ'da 1218-1219 yılında Dimyat'ta Eyyûbî birleşik gücü, Haçlı kuşatmasını kırmak için yetersiz kalmışlardı. Gerçekten Salâhaddin'in Akkâ'sının düşmesinden sonra güçlü ordu asla bir zafer kazanamadı ve tehlikeli bir şekilde küçük parçalara ayrılmaya başladı. Dimyat'ın düşmesinden sonra Kâmil'in kuvvetleri çözüldü. Ve çok uzak bir zaman diliminde de olsa Eyyûbîler 1212 yılında Las Navas de Tolosa'da¹² Muvahhidlerin yenilgisinin ve ardından Castile¹³ ve

¹² Muvahhidlerin kurucusu Abdülmü'min 1154'ten itibaren Aragon Krallığına karşı cihad hareketine başladı. Kastilya Kralı VIII. Alfonso da Muvahhidler'den Muhammed en-Nâsır'ın son zamanlarında Müslümanların elindeki topraklara saldırdı. Bunun üzerine Muhammed en-Nâsır karşı harekete geçti. Ancak 1212'de Las

Aragon¹⁴ ordusu karşısında Endülüs'ün kaybedilmesinin tabii ki farkında idiler.

Kısaca Eyyûbîler, muhtemelen kötü bir şekilde hırpalanmış olmakla birlikte, hemen arkalarından gelme durumunda bulunan, Haçlılardan korkuyorlardı. Bu sebeple tehditkâr durumdan sakınmak için çoğunlukla farklı mesafelere gittiler ve bu zamanda muhtemel ölümcül bir seferi bertaraf etmek için cömert tavizler verdiler. Avrupa'da Haçlı harekâtının ardındaki güç karşısında böyle bir yatıştırma politikası başarısızlığa uğradı, fakat bu en azından rasyonel bir seçimdi.

Sonunda Memlûk Sultanlığına dönüyoruz. Memlûk darbesi, IX. Lui'nin Mısır seferi esnasında belli düzeylerde onun bir sonucu olarak meydana geldi. IX. Lui'nin kuvvetleri bozguna uğratıldı ve kendisi bizzat Eyyûbî Sultanı Turanşah'ın kısa süren saltanatı döneminde esir tutuldu fakat onun tahliye edilmesi için son düzenlemeler yeni rejim döneminde yapıldı. Böylece Memlûkler kariyerlerine sadece hükümdarlarına karşı suikast yapmış olarak değil aynı zamanda Haçlılar üzerine zafer kazanarak başlamış oldular. Bununla beraber gelecek on yıl için Suriye Haçlılarına daha az önem verdiler, onlar iktidarı ellerinde tutma yoğun çabasından sonra kendi aralarındaki problemleri halletmekle uğraşıyorlardı ve sonunda hep birlikte Mısır'ı Moğollardan koruyacak orduyu kurmak için çalışıyorlardı. Güçlü insan Rukneddin Baybars'ın saltanatı ele geçirmesi ve güvenceye almasından hemen sonra Memlûkler dikkatlerini ciddi biçimde Haçlılara çevirdiler. 1263 yılından sonra Baybars amansız bir dizi sefere başladı ki 1271 yılına gelindiğinde Suriye Haçlı devletlerini harabe halinde ve yeniden canlanma konusunda büyük bir ümitsizlik içerisinde bıraktı. Politikada böylesine ani ve köklü değişimin sebebini nasıl izah edeceğiz?

Bu soruya cevap vermek için aşağıdaki beş maddeye dayalı bir soru çizgisi oluşturmayı teklif ederim:

1-Memlûk Sultanlığı prensipte -ve dikkate değer bir gerçeklikte- yüksek bir merkezi otorite içerisinde idi. Eyyûbî meliklerinin sınırları belli görünümünün aksine Memlûk yönetimi Haçlı devletlerine karşı birleşik bir politikayı şekillendirebilmişlerdir.

Navas de Tolosa'da Aragon, Kastilya, Leon ve Navarra Krallıklarından oluşan müttefik Haçlı orduları karşısında ağır bir bozguna uğradı. Kastilya Krallığı merkezi Endülüs ile Güney Endülüs'ü, Aragon Krallığı da kuzeydoğuyu ele geçirdi. (çev.)

¹³ İspanya'da İber yarımadasının orta kesiminde batıdan doğuya doğru uzanan Sierra de Grados ve Sierra de Guadarrama dağlarının birbirinden ayırdığı iki iç platodan oluşan tarihi bir bölge ve burada kurulan krallık (çev.).

¹⁴ İspanya'nın kuzey doğusunda bağımsız bir bölge, 1035-1833 yılları arasında burada hüküm süren ve Endülüs'teki İslam hakimiyetine son veren Hıristiyan krallığı. (çev.)

2-Memlûk Sultanlığının idari merkezi Kahire idi: Suriye bir eyalet (daha doğru bir ifade ile eyaletler merkezi) idi ve 1310 yılına doğru zarar görmüş ve sık sık çatışma ortamı olan bir sınır bölgesi haline geldi. Bunun sonucunda Memlûk siyasi hesaplarında Mısır her zaman ilk sırada olmuştur. Bir sınır bölgesi olarak Suriye, ilk dönem Memlûklerine karşı stratejik bir öneme sahipti -bütün seferlerini burada yapmışlardı- fakat ekonomik ve politik olarak ikinci derecede bir öneme sahipti. Bu sebeple Memlûk yönetimi tamamen gönüllü olarak, planlama yapmayı veya Suriye-Filistin limanlarını ve ticaret yollarını zapt etmeyi bile ihmal etti. Suriye eyalet valilerini kârlı gelir kaynağından mahrum bırakırken eş zamanlı olarak doğrudan Kahire ileri gelenlerine fayda sağlayacak, İskenderiye yoluyla Avrupa'ya ticareti kanalize etmek için iyi bir sebep vardı.

3-Suriye ve Cezire'nin 1259-1260 yılında Moğol istilasına uğraması Memlûklerin uluslararası politikasını kesin bir şekilde değişikliğe uğratmıştı. Memlûkler Eyyûbîler gibi sürekli bir düşmana sahip değillerdi fakat tehlikenin büyüklüğünü fark etmiş olmaları onların sürekli endişe içinde olmalarını gerektirdi. Dahası, Memlûkler olası Moğol-Haçlı ittifakını göz önünde bulundurmak dolayısıyla bu ihtimali önleyecek bir strateji geliştirmek zorundaydılar.

4-İlk dönem Memlûkleri güçlerini Akdeniz siyasi tarihi içindeki oldukça kavgacı bir hareket üzerinde yükselttiler ve gerilim geleneksel bölgesel sınırlara doğru gelişmeye başladı. Batıda Muvahhidler gücünün son yenilgisi, İspanya ve Mağrib'de, muhalif Castile ve Aragon krallıklarını da kapsayan bölgesel rakipler arasında yağma hareketlerinin başlamasına sebep oldu. Akdeniz'in merkezinde İtalya'nın kontrolünü elde tutmak için Papalık ile Hohenstaufen¹⁵ hanedanı arasındaki mücadele Fransa hükümdarlığı, Aragon krallığı, Tunus Hafsîlerini ve Bizans İmparatoru Michael VIII.'i de işin içine dâhil etti. Doğuda Bizans'ın sayısız düşman ile Konstantinapol üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, Pisa, Cenova ve Venedik arasında Akdeniz doğu ticaretine hâkim olma konusundaki rekabet ile birlikte sürmekte idi. Politik alanda meydana gelen bu sürekli değişen ittifaklar Memlûkler için önemli faydalar temin ederken mücadele etme kabiliyetini de nazikleştiriyordu. 1260 yılından sonra Memlûk politikası çok odaklı bir yapıya bürünmek zo-

¹⁵ 1138-1208 ve 1212-1254 arası dönemlerde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu-nu yönetmiş Alman hanedanı. (çev.)

rundaydı, çünkü basit şekilde sultanlığın hayati öncelikleri, her yönden tehdit ediliyordu.¹⁶

5-Memlûkler, Eyyûbîlerin cihad, İslamî davranış ve öğretisi ve hanedan adaletine önem veren şekilsel ideolojilerini sürdürmelerine rağmen, onlar cihadın saf askerî boyutu üzerine büyük önem verdiler. Memlûk resmi tarih yazıcılığı ve Memlûk mahkeme kayıtları son tahlilde cihadın kâfirlere karşı bir savaş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu metinlerin niteliği aşırı bir şekilde keskin idi, İbn Abdizzahir'in Baybars hakkında yazdığı resmi biyografiyi okuyan bir kimsenin davul sesleri ve silahlar üzerine çarpan güneş ışıklarından dolayı başı ağrır. Memlûk yönetimi, bir anlamda hükümdarın özel muhafız birliğinin şekillendirdiği bir yapı olduğu için tabii olarak bu durum kimseyi şaşırtmamalıdır. Fakat bu nitelik değişikliği önemlidir ve üzerinde durulmalıdır.

Bu beş ögenin gösterdiği delilleri takip ettiğimiz zaman Suriye'nin Haçlı devletlerine karşı Memlûklerin yaptıkları başlıca seferleri listeleyebiliriz. Bu dizi iyi bilinmektedir ve aşağıdaki gibi gösterilebilir:

1265-1266: sahilde Kayseriye, Arsuf¹⁷ ve Hayfa, Celile ve Kuzey Lübnan'da Safed¹⁸ ve Tibnin'in fethi.

1268: Yafa, Şakif Arnûn¹⁹ ve Antakya'nın (Mücevher Taç) fethi.

1271: Hısnu'l-Ekrad²⁰, 'Akkar (Arka)²¹ ve Montfort'ın²² fethi

1289: Trablusşam'ın fethi.

1291: Haçlıların ellerinde kalan Sur, Sayda ve Beyrut içeren limanları terk etmelerinden sonra Akkâ'nın fethi.

Bu büyük fetihler açıkça iki ayrı bloka ayrılmaktadır, birincisi 1265-1271 arası, ikincisi 1289-1291 arası fetihlerdir. Yaklaşık yirmi yılı bulan fasıla, kısa bir açıklama yapmaya layıktır, çünkü

¹⁶ Literatür burada gösterilemeyecek kadar çoktur. Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant, 1204-1571*, II, (Philadelphia, 1976-78) adlı eserinde bir çok düşünce ile birlikte sunmaktadır. Doğal olarak Runciman ve Setton tarafından ortaya konan genel Haçlı tarihi çalışmaları zaruri, karışık ve önceliklikten uzaktadır.

¹⁷ Akdeniz sahilinde Yafa'nın kuzeyinde bulunan kale ve yerleşim yeri. (çev.)

¹⁸ Taberiye gölünün kuzeyinde Şakif Arnun kalesinin güney doğusunda bulunan yerleşim yeri (çev.)

¹⁹ Sur kentinin doğusunda Safed kalesinin kuzey batısında bulunan bir kale. (çev.)

²⁰ Trablusşam'ın doğusunda, Humus'un batısında Ensariye dağlarının güneyinde bulunan Crac des Chevaliers olarak da bilinen kale. (çev.)

²¹ Trablusşam'ın kuzey doğusunda Ensariye dağının güneyinde, Bukayya vadisinde bulunan kale. (çev.)

²² Monfort Tibnin kalesinin güney batısında, Safed'in kuzey batısında bulunan kale. (çev.)

1271 seferi açıkça Akkâ ve Trablusşam üzerine son bir saldırı dönemini oluşturdu. Bu fasıla kısmen bir algı yanılmasıdır. Çünkü bu seferler listesinde Baybars ve Kalavun'un özellikle Antakya ve Trablusşam yönetimi ile yakın temas halinde olan Kilikya Ermeni Krallığı üzerinde sürekli yıkıcı etki yapan akınları bulunmamaktadır. Bu durum iki sultanın da sahil bölgesine akın yapmasını içermektedir, akınlar Haçlı savunmasızlığını ve Haçlıların kendi şehirleri etrafındaki köylerin gelirlerinden mahrum olduklarını göstermektedir. Sonunda ise yine bu fasıla Baybars'ın Hıms ve Lazkiye arasındaki dağlardaki İsmaili kalelerini yok etmesini de içermemektedir.

Fakat Suriye Haçlılarına karşı yapılan seferlerdeki 18 yıllık ara bir göz yanılması değildir. Bu, bir yönüyle iktidarın karmaşık bir intikalini yansıtmaktadır, Baybars 1277 yılında beklenmedik bir şekilde öldüğünde onun arkasından gelen iki oğlu da Memlûk ileri gelenlerinin gözünde becerikli değillerdi. Taht (1280 yılında) Baybars'ın etkin komutanlarından Seyfeddin Kalavun tarafından zapt edildi, fakat o çok geçmeden büyük Moğol istilasını yüz yüze gelmek zorunda kaldı. Hıms savaşı (1281) geri dönüldüğü zaman Kalavun, artık onu kendilerinden daha kıymetli görmeyen hırslı emirlere karşı tahtını korumak için şiddetli bir mücadele ile karşılaştı. Sadece 1289 yılında Suriye Haçlılarına karşı büyük ve belki de kesin bir sefer yapmak makul görüldü. Kısa bir süre için Kalavun'dan oğlu Eşref Halil (1290-1293)'e geçen saltanat sorunsuz gidiyor görüldü ve el-Eşref babası tarafından başlatılan çalışmaları tamamlayabildi. (Tıpkı onun talihsiz selefleri Turanşah ve Kutuz gibi o da çok parlak bir zaferi etkili bir merkeze dönüştürmedi, fakat bu başka bir zamanın hikâyesidir.)

Suriye haçlılarıyla savaş Kalavun ve el-Eşref zamanında sona yaklaştığı halde Baybars'ın savaşı sonlandırdığı açıktır. Onun başarısı bu yüzden sıkı bir araştırmayı gerektiriyor. Baybars olgunluk çağının çoğunu at üzerinde geçirmesine ve bir asker olmasına rağmen, sanıyorum yayılcı bir politikadan çok savunma amacını taşıdığı şeklinde bir yorumda bulunmak zorundayız. Güçlü bir ordu kurabileceği ve şüphesiz kaynakları ve insan gücünü bu amaç için kullanabileceği halde, Urfa'nın doğusundaki İlhanlıların önemli topraklarını ve Tarsus'un kuzeyini ele geçirmek ve elinde tutmak için gerekli kaynaklara hiç sahip olmayacağını kesin olarak biliyordu. Büyük amaçlar taşısa dahi Haçlıları denizin ötesine kadar takip etmeyi ümit edemedi. Bu sınır duygusu onun "kuşatmayı genişletmek" amacıyla yaptığı iki kısa seferiyle kesin olarak teyit edildi: 1271 yılında Kıbrıs üzerine yapılan faydasız deniz saldırısı ve 1277 yılında Elbistan'da Anadolu Selçukluları ve İlhanlılar üzerine yaptığı

parlak fakat çabucak gözden kaybolan zafer.²³ Yapabildiği tek şey, Suriye ve Mısır'ın -özellikle Ayn-ı Calut zaferinde Memlûkler tarafından zapt edilen veya elde edilen yerlerde- sınır güvenliğini sağlamaktı. Baybars düşmanlarının -İslam düşmanlarının- tam olarak nüfuz edemedikleri veya tahrip etmedikleri kaleyi büyük bir güçle ele geçirdi ve yapmaya çalıştığı şey budur. Doğuda en başta büyük el-Bîre kalesi tarafından korunan Fırat nehri Moğolları çevreledi. Batıda Akdeniz onun engeli olacaktı ve bu eline geçen sahil şehirlerinin limanlarındaki binaları sistematik olarak silahsızlandırdığını açıklar. (Safed ve Kerek gibi içerdeki büyük kaleler aksine yalnızca muhafaza edilmediler aynı zamanda takviye de edildiler.)

Baybars tarafından belirlenen sınırlar Memlûk Sultanlığının en sonuna kadar hemen hemen hiç değişmeden kaldı. Bölgesel ve idarî genişleme konusunda ısrarlı gayretlere rastladığımız tek bölge Nubya'dır ve hatta buraya Baybars tarafından bir çift cezalandırıcı seferler düzenleneceği önceden sezilmiştir. XIV. yüzyılın başlarında Sultan Barsbay (1422-1438) saldırgan bir politika başlattı, fakat onun ana hedefi -Baybars ve Kalavun'un politikasını mantıklı bir şekilde tamamlayıcısı olarak- Kıbrıs Haçlı Krallığı idi. Her halde, Barsbay seleflerinin jeopolitik görüşlerinden önemli bir sapma göstermiştir.²⁴

Baybars'ın kurduğu bölgesel varlığı tarif etmek için kale tasvirini kullandım. Onun propagandasının sıklıkla ve açık olarak dayandığı bir kavram olan temizlemenin daha İslamî mecazını kullanabildim. Memlûk sultanlığının düşmanları her durumda kâfir ve mürtedler, Hristiyan Haçlılar, İsmailîler, putperest Moğollardır. Sonuncusunun önüne set çekmek ve ilk ikisinin kökünü kazımak suretiyle o, İslam topraklarını inançsızlık kirinden temizliyordu. Baybars'ı bütünüyle makyevelist bir politikaya sahip olarak, gücünü tamamıyla kendi istekleri doğrultusunda kullanan bir insan olarak düşünmek çok basittir. Elbette güç kazanmak ve onu elinde tutmak için ne gerekirse onu yapmayı istiyordu. Ancak o da kendini bir Müslüman olarak gördü. Onun kamu işleri, hayır kurumları/dini kurumlar, hukuki reformları, onun istediği katı halk ahlakı ve -belki de daha ikna edici bir şekilde- disiplinli mali yönetimi konularında, inanca olan bağlılığının halka yansımalarına şahidiz. İdarenin seçkinleri ondan korkarlardı, sıradan tebaası ise onun doğru ve adil padişah olduğuna inanırdı -ve olması gereken şey de buydu. Burada inceleyemeyeceğimiz bir konu olmasına rağmen, birçok çağdaşları tarafından adi bir sahtekâr olarak kabul edilen Şeyh Kadîr el-Mihrânî'ye onun hayran olması çok ilgi çekicidir, fakat Baybars onu

²³ Elbistan için en iyi inceleme Amitai-Preiss'in *Mongol and Mamluks* adlı eseridir.

²⁴ Ahmad Darrag, *L'Égypte sous le régné de Barsbay*, (Damascus, 1961), böl.7,9.

kiymetli bir manevi lider olarak gördü. Her durumda bütün deliller göstermektedir ki; Baybars şahsen ve derin bir şekilde İslam'a bağlı kalmış ve bu kaçınılmaz olarak onun tasarladığı stratejik politika tarzına da rengini vermiştir.²⁵

Açık söylemek gerekirse, Baybars, Haçlılara karşı olan politikasını, kale inşası ve imha hareketinde bulunmak şeklinde tasarladı, biz bu politikaların esasını yeniden incelemeye hala ihtiyaç duymaktayız. O alışılmadık bir şekilde sadece elverişli bir uluslar arası çevrede amaçlarına ulaşabildiğinin farkındaydı ve böyle bir hedefe ulaşmak için oldukça sıkı çalıştı. Doğuda, İlhanlıların yeni bir Suriye istilasını imkânlarını sınırlandırmak için gayret gösterdi. Batıda Baybars herhangi bir büyük Haçlı seferi ihtimalini tesirsiz kılmayı ümit ediyordu ve bu IX. Lui'nin mağlubiyetinden sonra bu taraftan kaynaklanan herhangi bir gerçekte tehlikenin mevcut olmayacağını bize ispatlamaya izin veren yalnızca bir hatırlatmadır. Belki bunların hepsinden fazla o, Papalık-Moğol ittifakının gerçekteleşmemesi için ne gerekiyorsa yapmak zorunda idi.

Baybars elbette, İslam tarihinde Hristiyan güçleri ile ilk defa sistematik ve devamlı diplomasi aramak zorundaydı ve bunu saltanatının başlangıcından itibaren üzerine bir görev olarak aldı. 1261 yılında o, Papalığın şiddetli arzuları karşısında yalnızca büyük bir engel değil aynı zamanda (1229 yılından beri de) Mısırlıların gelecekteki bir dostu olduğunu bildiği Sicilya Hohenstaufen hanedanı ile münasebet kurdu.²⁶ Fakat Baybars gerçekteçi idi: Papalığın adayı Charles'in ordularının önünde 1266 yılında Hohenstaufen hanedanı yıkıldığı zaman Baybars çabucak diğerleri ile bağ kurmak için harekete geçti ve bu bağ 1271 yılındaki IX. Lui'nin ikinci haçlı seferini Tunus'a çevirmesinde en önemli etken oldu. Benzer şekilde 1261 yılında yaşlı başkent Konstantinapol'un yeni sahibi Bizans imparatoru VIII. Michael ile ticaret anlaşması ve bir tür mütteliklik aradı. Bizans ile yaptığı anlaşmayla uyum içerisinde Baybars başarılı bir

²⁵ Onun bayındırlık hizmetleri ve kurduğu hayır kurumları hakkında detaylı bir listeyi çağdaş yazar İzzeddin b. Şeddad'ın yazdığı biyografide bulmak mümkündür, *Die Geschichte des Sultan Baibars*, edit. Ahmad Hutait, c. 31 (Wiesbaden, 1983), 339-359. Onun dini müesseselerin yönetimi konusu için bak., Joseph Escovitz, *The Office of Qâdî al-Qudât in Cairo under the Bahrî Mamluks*, *Islamkundliche Untersuchungen*, c., 100 (Berlin, 1984). Khadir el-Mihrânî için bak., Peter M. Holt, "An Early Source on Shaykh Khadir al-Mihrânî", *BSOAS* 46 (1983): 33-49; Thorau, *Lion of Egypt*, 225-229.

²⁶ Çok kısa fakat mükemmel bir biyografi Baybars'ın Sicilya'daki Manfred'in sarayına devlet elçisi olarak gönderdiği İbn Vasıl'ın *Mufarrij al-Kurûb fi Akhbâr Banî Ayyûb*, nşr., Said Abd al-Fattah Ashur ve Hasanayn Rabi' (Kahire, 1972), VI, 48-251'de bulunmaktadır. Bu paragrafta konu ile ilgili son müzakere ve bibliyografya için bak. Thorau, *Lion of Egypt*; Holt, *Early Mamluk Diplomacy*; ve Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*.

şekilde Cenova ile de anlaşma aradı. Ticari maddeler dışında (en önemlisi Cenova ile yapılandır) bu anlaşmalar gerçekten Baybars'ın herhangi bir ortağına fayda temin etmemiştir. Fakat onlar, onun Hristiyan Avrupa'daki olaylar ve eğilimler hakkında bilgi sahibi olmasına izin verdiler. Anlaşma yaptığı ortaklarının Haçlı seferleri teşebbüslerine karşı soğuk davranmalarını güçlendirdiğinde de şüphe yoktur.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında İlhanlılar, açık bir şekilde Memlûkler'in karşılaştığı en ölümcül ve en hızlı tehdidi oluşturmuştur. 1260, 1281 ve 1299-1303 yıllarındaki üç zaman diliminde devletin varlığının büyük bir kısmı şüphe içerisindeydi. Fakat bu büyük istilalardan ayrı olarak Baybars büyük Moğol akınları ile uğraşmak zorundaydı ve en azından bu akınların bir kaç çok sayıda yapılan baskınların ötesine geçti. Bu ortamda Baybars'ın Altınordu ile anlaşması çok önemli idi. En önemlisi Altınordu'nun konumu çok önemliydi. Çünkü onlar Kafkaslar yoluyla İlhanlı gücünün merkezi olan Kuzey İran'a sızabilirlerdi. Bu geçitler onların Anadolu'daki Rım Selçukluları ile İlhanlılar arasında iletişime ve bölgede ticaret merkezlerine (Trabzon, Sivas, Ayas²⁷) erişim imkânı veriyordu.. İkinci olarak Altınordu, Güney Rusya'nın (Deşt-i Kıpçak) köle piyasasını kontrol ediyordu ve bu köleler XIII. yüzyılda (her ne kadar daha sonraları olmasa da) Memlûk askerî gücünün temel kaynağını oluşturmuştur. Sanıyorum önemle üzerinde durmamız gereken nokta Altınordu ile İlhanlı iki imparatorluk arasındaki gerilimin çoğu, Cengiz han hanedanının içindeki rakip soyların varlığı ile Anadolu ve Azerbaycan üzerinde menfaat çatışmalarına dayanmaktadır.²⁸ Bununla birlikte İlhanlılar geleneksel Moğol inançlarına katıyetle bağlılıklarını sürdürürken Altınordu hanı Berke Hanın İslam'a geçmesi ile bu gerilim açıkça şiddetlendi. Tabii ki Baybars 1261-1262 yılında Berke Han ile ilk temaslarında etkili olması için, kendi yönetimi ile Altınordu hanedanı arasındaki dini bağdan istifade edebildi. Açıkça İlhanlı elit tabakasının Gazan Han (1295-1304) yönetimi altında İslam'a geçmesi dini-politik dinamikleri değiştirdi, fakat bu durum gelecek on yıllara yayılmıştır.

İlhanlılardan kaynaklanan doğrudan tehditten başka Moğol-Papalık ittifakının sürekli bir gölgesi vardı. Hiç şüphesiz böyle bir ittifakın korkusu, İlhanlı ve Avrupalıların Suriye'de bir yer edinmeye yönelik seferlerini boşa çıkarmak için Suriye Haçlılarına yönelik sert politikayı teşvik eden şeylerden biri idi. Tekrar hatırlarsak, iki tarafında evrensel iddialarını göz önüne aldığımızda Roma ve

²⁷ Çukurova'da Ermeni Krallığına ait liman. (çev.)

²⁸ Bu noktada bak., Peter Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal* 32 (1978): 186-244.

Karakurum veya Tebriz arasında diplomatik gidip gelmelerin sağma olduğunu söyleyebiliriz. Fakat XIII. yüzyılın ortasında bu durum çok açık değildi. Moğol sarayına sadece Papalık elçilik heyeti göndermedi, nihayetinde Kuzey Çin'de de Ming hanedanının 1368 yılındaki yeniden yapılanma hareketine kadar devam eden gelişen bir kaç elçilik faaliyetleri kuruldu. Değer verdiği iki isim, en iyi generali Ketboğa ve hanımı Dokuz Hatun'un varlığından kaynaklanarak, Hulagü'nün sarayında çeşitli Nesturi Hristiyanları önemli yer edindiler. 1260 yılında Akkâ Haçlıları korkak bir tarafsızlığı sürdürmelerine rağmen Kilikya Ermenistanı ve Antakya'nın Hristiyan idarecileri Moğol müttelikleri ile aktif bir ilişki içerisinde idiler. Kısaca Baybars'ın Papa ile İlhanlılar arasındaki ittifakın başarılı olabileceğini farzetmesi için her türlü sebep vardı. Gerçekte böyle bir ittifak, Yunan ve Roma Kiliselerinin yeniden birleştirilmesinin sağlandığı 1274 Liyon Konseyinde sonuca bağlandı. Ruhani lider Papa Gregory X'nun 1276 yılında ölümü ve o zamanlar sadece Kudüs Krallığı unvanı olan ve sözümlerine ona Konstantinapol'un imparatoru Charles of Anjou'nun çatışan menfaatleri sebebiyle bu ittifakın ortadan kalkması Baybars için bir şans idi. Fakat bu ucu ucuna gelen bir şeydi ve Baybars'ın Michael VIII ve Charles of Anjou ile ilişki kurma gayretlerinin iyi bir yatırım olduğunu hissettiğinde şüphe yoktu.²⁹

Sonunda, Güney Rusya köle piyasasına düzenli olarak girmeyi sürdüren diplomasiye bir göz atabiliriz. Bu eş zamanlı üç ittifakı gerektirmiştir: İnsan kaynağı rezervini kontrol eden Altınordu, Konstantinapol ve İskenderiye arasındaki gemi rotalarını ve Kara Deniz ticaretini kontrol eden Cenevizliler ve son olarak boğazları kontrol eden Bizans'la olan ittifak. Bu üçlü ittifak, her bir tarafın hayati menfaatlerinin ince hesabını ve her birinin dış güçlerle olan çatışmalarından yararlanma kabiliyetini gerektirmektedir. Bu son nokta Cenova, Venedik, Altınordu, İlhanlılar, Bizans, Papalık ve Angevins'i³⁰ içermektedir. Baybars ve daha sonra Kalavun'un bun-

²⁹ Moğol-Haçlı ilişkileri konusunda en son inceleme Amitai-Preiss'in *Mongols and Mamluks*, 94-105'de bulunmaktadır. Bu konu üzerinde Jean Richard bir çok önemli makale yazmıştır; örneğin bak., "The Mongols and the Franks", *Journal of Asian History* 3 (1969): 45-57; ve a.g.m. "Les Mongoles et l'Occident: Deux siècles de contacts" 1274, *année charnière: Mutations et continuité* (Paris, 1977), 85-96. Eski (yayınlandığı günden çok daha eski) fakat belgelendirilmiş önemli bir çalışma Marshall W. Baldwin, "Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Centurie" adlı incelemesidir ki Setton, *History of the Crusades*, V, 452-518'de bulunmaktadır.

³⁰ XII.yüzyılın ikinci yarısında İskoçya'dan Pirenelere kadar uzanan ve İngiliz kralı II.Henry ile onun yerine geçen oğulları I.Richard ve John tarafından yönetilen topraklar. Henry'nin babasının Anjou kontu olmasından dolayı imparatorluğun hükümdarlarına Angevin kralları denmiştir. (çev.)

da başarılı olmaları, diplomatik marifetlerine ek olarak sınırlarının dışındaki dünyaya ait bilgiler konusunda büyük tecrübelerinden kaynaklanmaktadır.

Sonuca geldik. Eyyûbîler o zaman ki ve daha sonra ki eleştirilenlerin iddia ettikleri gibi, gönülsüz savaşçılarıydı, fakat onların böyle olmaları gerektiğini gösteren sebepler olduğunu ortaya koymalıyım. Ve benzer şekilde ilk dönem Memlûkleri yoğun bir şekilde ilk fırsatta Haçlı devletlerinin elinden Suriye'yi kurtarma amacı üzerine odaklandılar. Bu politika bir yönüyle ideolojiden kaynaklanmasına rağmen akıldışı bağnazlıkla ifade edilemezdi. Aksine Memlûklerin miras aldıkları dünyanın jeopolitik gerçekleri böyle bir politikayı zorunlu kılıyordu; en azından yüzleşmek zorunda oldukları gerçeklerin ciddi ve gerçekçi değerlendirmesini yansıtıyordu. Hatırlarsak, Eyyûbîler ve Memlûkler birbirleri ile cihad üzerinde örtüşüyorlardı; onlar mükemmel bir titizlik ve şüphesiz mükemmel bir samimiyetle, birbirine zıt uygulamaları yaptılar.